
DR NOVICA RADOVIĆ – ŽIVOT I IDEOLOGIJA

Alek Barović

Montenegro's struggle to preserve statehood, independence and identity has given numerous activists. One of the greatest is certainly Dr Novica Radović. A fighter. This intellectual and politician has dedicated almost his entire life to the fight for a just solution to the Montenegrin issue. He was one of the main Montenegrin figures in the period from the Christmas Uprising to the Second World War.

Dr Novica Živkov Radović rođen je u bjelopavličkom selu Martinići u okolini Danilovgrada 15. maja 1890. godine. Bio je crnogorski političar, publicista, doktor matematičko-tehničkih nauka, akademik Međunarodne akademije nauka i komandant vojske kraljevine Crne Gore u rezervi.¹ Majka Vidosava bila je ćerka popa Rista i Jane Bošković, sestre knjaza Danila i Velikog vojvode Mirka Petrovića Njegoša, tako da mu je kralj Nikola I bio ujak. Učesnik je I balkanskog i Prvog svjetskog rata, a austrougarskom okupacijom biva interniran u Austriju.

Novica Radović se nije slagao sa srpskom okupacijom Crne Gore i njenim nestankom na takozvanoj Podgoričkoj skupštini

¹ Adžić, Novak, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941 (biografije ustanika, emigranata i komita)*, Tom I, Cetinje, 2008, str. 530.

krajem 1918. godine i kao neko ko je ostao vjeran kralju Nikoli I Petroviću Njegošu pridružuje se borcima za pravo, čast i slobodu Crne Gore – zelenašima. Učestvuje u Božićnom ustanku 7. januara 1919. godine i nakon njegovog sloma preko Albanije emigrira u Italiju.²

U Italiji su Crnogorci koji se nisu mirili sa nestankom crnogorske države tražili spas od represalija bjelaških i srpskih trupa, kao i način kako da se organizuju i vrate u Crnu Goru kako bi je oslobodili. Jedan od takvih pokušaja bilo iskrcavanje grupe od 70 crnogorskih oficira na Petrovdan 1919. godine na čelu sa generalom Krstom Popovićem.³ Glavni centar crnogorskih trupa bio je u gradu Gaeta gdje se formira logor za crnogorske vojnike. Odlukom Ministarstva vojnog Kraljevine Crne Gore broj 164 donesene u Rimu 28. avgusta 1920. godine, dr Novica Radović postavljen je za načelnika informativnog odjeljenja komande crnogorskih trupa u Gaeti. Jedan je od potpisnika brošure pod nazivom *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića* objavljene u Rimu 1920. godine, a koja govori o stravičnim zločinima nad crnogorskim stanovništvom i ustanicima vršenim od strane srpskih okupacionih vlasti i njihovih pomagača,⁴ kao i brojnih drugih zelenaških proklamacija.

² Radović, Filip, *Crna Gora u državnopravnim raspravama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1921)*, Diplomski rad, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2018, str. 22.

³ Rastoder, Šerbo, *Crnogorska buna i crnogorska vojska u Italiji 1919–1922*, Za pravo, čast i slobodu Crne Gore, (Zbornik radova), Cetinje, Fondacija sv. Petar Cetinjski, 2009, str. 11-38.

⁴ *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića*, Rim, Kraljevska crnogorska državna štamparija, 1921.

Dr Novica Radović

Nakon smrti kralja Nikole I Petrovića Njegoša, italijanska vlada nastoji da ukloni crnogorske trupe sa svoje teritorije budući da u njima nije više vidjela interesa. Ukinute su plate crnogorskim oficirima pa većina njih odlučuje da život nastavi dalje ka zapadu, većinom u južnoj i sjevernoj Americi.⁵ Dio ustanika iz Italije odlučuje da se vrati u novu državu budući da im je ukazom kralja Aleksandra I Karađorđevića 1920. godine data amnestija tj. obećanje da neće biti gonjeni i osuđivani.

Dr Novica Radović⁶ odlučuje da ostane u Italiji kako bi se školovao. Doktorira matematičko-tehničke nauke na Univerzitetu u Napulju i u Italiji ostaje do 1925. godine kada odlučuje da se vrati u Crnu Goru tj. Kraljevinu SHS nakon amnestije. U Italiji je bio među politički najaktivnijim crnogorskim emigrantima koji su nastavili sa borbom za crnogorsko nacionalno i državno pitanje.

⁵ Barović, Alek, *Crnogorski zelenaški, federalistički i independistički pokret 1919–2019*, Specijalistički rad, Podgorica, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, 2019, str. 18.

⁶ Martinović, Srđa, Berkuljan, Aleksandar, Čelebić, Đuro, *Spomenica junacima Božićnog ustanka*, Cetinje, Državni arhiv Crne Gore, 2020, str. 361.

Po povratku, Radović biva uhapšen 1926. od strane vlasti kako bi mu se sudilo za neprijateljstva iskazana tokom perioda od 1919. do 1922, a pogotovo zbog učešća u akcijama u Rovcima u kojima je život izgubilo nekoliko žandara. U zatvoru su se već nalazila njegova tri brata. Taj proces postaće poznat kao Kolašinski proces. Radović i njegovih 27 drugova bivaju osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne, a on lično na 20 godina zatvora. Na početku kaznu služi u podgoričkoj Jusovači, a zatim biva premješten u zloglasnu Zenicu u kojoj je robijao veliki broj crnogorskih patriota, a koja je bila poznata po nehumanim uslovima izdržavanja dugogodišnjih zatvorskih kazni. Nakon odsluženih osam godina biva pušten na slobodu i postaje aktivan funkcioner Crnogorske (federalističke) stranke i član njenog Glavong odbora, te tako nastavlja svoju dalju političku borbu.⁷ Nakon izlaska iz zatvora biva pod konstantnim policijskim nadzorom i pratnjom. Zbog govora na parastosu povodom godišnjice smrti knjaza Danila I Petrovića Njegoša održanom na Njegušima 1938. godine biva kažnjen novčano i sa mjesec dana zatvora.⁸

U pečkoj štampariji Dukadin 1938. godine iz štampe izlazi njegova knjiga *Crna Gora na savezničkoj golgoti* koja odmah nakon izlaska biva zabranjena, a skoro cijeli tiraž zaplijenjen. Tekst knjige je na početku bio odobren, da bi nakon izlaska iz štampe bila zabranjena. Radović je tvrdio da je ovo urađeno isplanirano kako bi se njemu načinila finansijska šteta. U ovoj knjizi Radović smatra saveznike za glavne krivce nestanka Kraljevine Crne Gore sa svjetske političke mape. On je smatrao da Crna Gora svojim postojanjem nije odgovarala planovima Srbije i Francuske, te da su zbog toga ove države radile sve kako

⁷ Adžić, Novak, *Politička suđenja u Crnoj Gori (1920–1940)*, Cetinje, Crnogorski kulturni forum – Cetinje, 2012, str. 256–273.

⁸ Karaula, Željko, „Sekula Drljević i crnogorski federalisti u razdoblju šestojanuarske diktature (1923–1935)“, *Matica*, broj 62, ljeto 2015, str. 6.

bi se kredibilitet Crne Gore u svijetu unizio lažno optužujući crnogorsku vlast za tajnu saradnju sa Austrijom, pljačkom i tako male savezničke pomoći od strane Srbije itd.⁹

Dr Novica Radović

Na početku Drugog svjetskog rata, kada italijanska vojska ulazi u Crnu Goru stao je na stranu onih koji su smatrali da će Italija zbog tradicionalnih veza sa Crnom Gorom i polazeći od činjenice da je italijanska kraljica Jelena bila ćerka crnogorskog kralja Nikole I Petrovića Njegoša, pomoći u ostvarivanju ideje zelenaša da se proglasi nezavisna Crna Gora. Međutim, zbog odluka italijanskih vlasti da dio crnogorske teritorije kao što su Plav, Gusinje i Ulcinj pripoji Albaniji, grupa crnogorskih zelenaša na čelu sa generalom Krstom Popovićem odlučuje da ne učestvuje u zasjedanju Petrovdanskog sabora 12. jula 1941. godine na kojem je trebalo da bude proglašena nezavisna Crna Gora. Među njima je bio i dr Novica Radović koji će kasnije pisati vojnom guverneru Crne Gore, Piriciju Biroliju, da su

⁹ Radović, Novica, *Crna Gora na savezničkoj golgoti*, Podgorica, ITP Unireks Podgorica i Centar za kulturu Nikšić, 2000.

Italijani izvršili okupaciju Crne Gore, a ne stvorili suverenu i nezavisnu državu kako je bilo planirano.¹⁰

Tokom Drugog svjetskog rata dr Novica Radović je obavljao dužnost političkog savjetnika generala Krsta Popovića u štabu Lovćenske brigade.¹¹ Zajedno sa generalom Popovićem zalagao se za formiranje Crnogorske narodne vojske, vođen idejom da će jednog dana Italijani morati da napuste Crnu Goru, a da Crnogorce ostave na milost i nemilost velikosrpskoj agresiji. Uloga Crnogorske narodne vojske koja je trebalo da broji oko 8.000 ljudi pod oružjem je bila da spriječi potencijalno ponavljanje Podgoričke skupštine iz 1918. godine i da brani crnogorsku nezavisnost i suverenost.¹² Ovo se ogleda i u njegovim tvrdnjama da su „Crnogorci imali neprijatelja u svojoj prošlosti, imaju ih i danas, a imaće ih i u buduću što je dokaz njihove vrijednosti.“¹³

Dr Novica Radović krajem rata biva proganjan od strane četnika koji na sve načine pokušavaju da ga likvidiraju. Najviše zbog odluke štaba Lovćenske brigade da odbije odlazak u Bosnu u borbu protiv partizana.¹⁴ Biva uhapšen od strane Njemaca koji ga drže u pritvoru do njihovog odlaska sa Cetinja krajem

¹⁰ Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, Stanford University Press, 2002, str. 141.

¹¹ Adžić, Novak, „Saradnja Iva Jovičevića sa okupatorom (1942-1943)“, *Matica*, br. 69, proljeće 2017, str. 665.

¹² Pajović, Radoje, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori – četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Cetinje, Obod, 1977, str. 119.

¹³ Radović, Novica, „Odgovor piscu Ceterum censeo“, *Glas Crnogorca*, Godina II, Broj 146, Cetinje, 1. septembar 1943, str. 4; nav. prema Adžić, Novak, *Prof. dr Novica Radović o istorijskom identitetu Crne Gore i Crnogoraca (1943)*, unos na Portal Analitika, url:

<https://www.portalanalitika.me/clanak/241042—prof-dr-novica-radovic-o-istorijskom-identitetu-crne-gore-i-crnogoraca-1943>

¹⁴ Burzanović, Slavko, „Zapisnik sa isljeđenja Novice Radovića“, *Matica*, broj 15/16, jesen/zima 2003, str. 283.

oktobra 1944.¹⁵ Uskoro nakon toga, zatvaraju ga i partizani želeći da mu sude pod optužbom saradnje sa okupatorom.

U zatvoru 26. decembra 1944. godine dr Novica Radović piše izjavu o svom djelovanju za vrijeme rata.¹⁶

U toj izjavi Radović govori o prvim danima nakon ulaska Italijana u Crnu Goru i kako unutar Crnogorske stranke nije bilo jedinstva u stavovima oko tadašnje ratne situacije. Pri prvom susretu sa Serafinom Macolinijem dobio je uvjeravanja da će „čim se uspostavi Crna Gora, i obrazuje njena vlada, on ostaviti Crnu Goru, a isto tako i italijanska vojska.“¹⁷

Jedanaestog jula 1941. godine održana je predkonferencija koja je služila da se utvrde stavovi i predlozi koji će biti izglasani sljedećeg dana na Petrovdanskoj skupštini. Novica Radović je tvrdio da je u suštini bio protiv odluka konferencije, ali da je na njoj učestvovao kako bi iskazao svoje mišljenje. „Sa ove uže konferencije pošli smo korporativno na predkonferenciju, Saborsku u Komitet i sjednicu je otvorio Jovo Popović, i dao Dušanu Vuletiću da pročita rezoluciju. Po pročitaju ja sam zatražio riječ i poslije duže govorancije o položaju Crne Gore za poslednjih dvadeset godina i danas, rekao sam kao zaključak da rezoluciju ne mogu prihvatiti iz razloga:

1. Što po ustavu zemlje kod nas ne postoji Sabor nego Narodna skupština,
2. Što su mnogi od delegata do juče nosili jugoslovensku uniformu, bili činovnici ili pensioneri, pa ne mogu ujedinjenje, ma kako ono bilo smatrano ropstvom dvadesetogodišnjem.
3. Što rezolucija detronizira jednu dinastiju i ostavlja otvoreno pitanje za ma kakve dinastičke kombinacije

¹⁵ Adžić, Novak, „Milan Rakočević“, *Matica*, proljeće/ljeto 2010, str. 307.

¹⁶ Ova građa se nalazi u Državnom arhivu Crne Gore, Odsjek za istraživanje radničkog pokreta u Podgorici, Zbirka četnika i separatista Crne Gore, Dokumentacija sa saslušanja dr Novice Radovića, broj VII – 7a – 1/44, izjava od 26. 12. 1944.

¹⁷ Ibid, str. 4.

4. Što bi se moglo desiti da Crnogorci budu povedeni protivu Rusije i

5. Što rezolucija nagovještava emanaciju novog ustava, pa predlažem, da se na osnovu ustava, forsirajući malo ustav, postavi regenstvo, koje će od vas postaviti vladu, i da ovo sa vladom objavi da je Crna Gora uspostavljena i da u ovom konfliktu međunarodnom ostaje neutralna.“¹⁸

Iz ovoga se vidi da je Radović Italijanima prilazio sa velikom dozom opreza, vjerovatno zbog lošeg iskustva sa njima nakon smrti kralja Nikole kada su Italijani zatvorili crnogorske logore i većini crnogorskih oficira i vojnika naložili da moraju da napuste Italiju što je bio veliki udar za zelenaški pokret i njegov svojevrsan kraj. On kaže da saborsku rezoluciju nisu potpisali: „Petar Plamenac, Dr Novica Radović, Dr Krsto Nikolić, Luka Nikčević, pravnik Pero Petrović, čin. Krsto Petrović, major Ivan Pavićević, komandir Niko Kaščelan, Kosta Popović posjednik, Radojičić posjednik, oba potonja iz Berana.“¹⁹

Radović kaže da je na molbu Baja Stanišića koju mu je prenio Jakov Jojović da dobije podršku i od Cetinja kao što je dobio i od Podgorice i Nikšića rekao „ja u tom pogledu, da mu ne mogu ništa reći, odgovorio sam mu da lično ne pristajem na predlog jer je Stanišić do juče ubijao moje prijatelje: Mata Radovića, Musu Vukovića, Radovana Radonjića, braću Paovića, Draga Kapu, Butora Batrićevića i druge, i napustim guvernadurstvo.“²⁰ Tada se već vidjelo neslaganje i neprijateljstvo između zelenaša i četnika. Radović kaže da je „najviše komanda Lovćenske brigade i lično komandant Popović optuživan da mu je vojska puna partizana i to po imenice optuživani od Blaža Đukanovića i da u samoj komandi ima partizana, da ih pomaže i zaštićuje, i traži smjenu Krsta Popovića. (...) Stvari su se pogoršale naročito uoči polaska

¹⁸ Ibid, str. 6.

¹⁹ Ibid, str. 7.

²⁰ Ibid, str. 15.

četnika u Bosnu, kada su svi prvaci federalista savjetovali Popoviću da ne ide u Bosnu, što ni sam nije htio. Pošto sam ja, dr Jovićević i Plamenac najvše dolazili kod Popovića, to su za Bosnu i Italijani i četnici nas trojicu smatrali krivim pa su nas 3 marta sve trojicu internirali u Sv. Stefan/Miločer, gdje smo ostali: ja tri mjeseca, Plamenac 4 mjeseca i Jovićević pet mjeseci.²¹ Dr Ivo Jovićević o njihovom boravku na Miločeru piše da „kad smo doznali da su partizani potukli četnike i Italijane to je za nas bila velika radost i te večeri su Petar Plamenac i Novica Radović dobro se ponapili vina, a ja ga uopšte ne pijem.“²²

Italijani su aktivno radili na pomirenju zelenaša i bjelaša-četnika kako bi olakšali sebi borbu protiv partizana. Radović kaže da „do sporazuma između Krsta Popovića, odnosno grupe Krsta Popovića i Blaža Đukanovića, i pored nastojanja od strane Italijana, da do sporazuma nikad nije došlo.“²³ Naime, vođstvo Lovćenske brigade i Crnogorske (federalističke) stranke bilo je odlučno protiv odlaska u Bosnu i bilo kakve saradnje sa četnicima u borbama protiv partizana. Oni ne samo da su odbijali da se bore već su i radili na anti-četničkoj propagandi na svojoj teritoriji, štampajući i rasturajući letke i držeći govore kojima su pozivali narod da se odupre četničkoj mobilizaciji. Ovo je dovelo do velikog sukoba između zelenaša i četnika koji je prijetio da preraste u opšti rat, ali su Italijani uspijevali da to smire. O odnosu zelenaša i četnika najbolje govori pismo Blaža Đukanovića upućeno Baju Stanišiću nekoliko dana nakon

²¹ Ibid, str. 18.

²² Adžić, Novak, *Crnogorski državotvorni zelenaši o zločinačkom velikosrpskom četničkom pokretu*, unos na: Portal Antena M, url: <https://www.antenam.net/istorija/159393-crnogorski-drzavotvorni-zelenasi-o-zlocinackom-velikosrpskom-cetnickom-pokretu>

²³ Sa saslušanja Novice Radovića 7. IV 1945, nav. prema: Burzanović, Slavko, „Zapisnik sa isljeđenja Novice Radovića“, *Matica*, broj 15/16, jesen/zima 2003, str. 309.

odlaska u Bosnu februara 1943. u kojem Đukanović kaže: „Teškoća kao što znaš ima najviše od ovih zelenbača. Ali se i to pitanje mora raščistiti po svaku cijenu. Pogriješili smo što prilikom odlaska u Bosnu nijesmo postavili taj uslov i uklonili ih silom oružja pa onda pošli za Bosnu, ali što tada nije učinjeno učinjet će se sada, drugog izlaza nema.“²⁴

Krajem 1944. kada su pro-NOB-ovske akcije zelenaša bile sve češće, četnička komanda u Crnoj Gori stvara „crne trojke“ kojima je cilj bio likvidacija istaknutih zelenaša. Iz tog razloga komanda Lovćenske brigade i najistaknutiji predstavnici Crnogorske (federalističke) stranke se povlače u šume Katunske nahije. Jedan od vođa četničkog pokreta u Crnoj Gori Jakov Jovović pisao je nje-mačkom feldkomandantu Kajperu pismo u kojem kaže da „cetinjski zelenaši nijesu ništa drugo do obični komunistički agenti, prefarbani u zeleno, da bi se kod Vas mogli legalizovati.“²⁵

Dr Novica Radović tvrdio je da je spasio mnoge partizanske glave tokom rata. „Uspio sam lično da ne budu suđeni na smrt: kap. Petar Šaletić, kom. Savo Čelebić, kap. Luka Jovanović, sudija Milija Laković, učitelj Lopičić. (...) Mojom intervencijom pušteno je 47 boraca iz logora na čelu sa uč. Jovanom Martino-vićem, 210 Cetinjana 26. oktobra 1943. na čelu sa pukovnikom Markom Đuraškovićem. Mojim i Lovćenske brigade 1950 ljudi i žena iz Barskog logora na čelu sa advokatom Aleksićem i još na desetine pojedinaca. Od represalia sam 26. juna 1943. spasio majku i sestru Peka Dapčevića.“²⁶

Dr Novici Radoviću je suđeno tokom 1945. kao i mnogim

²⁴ Pajović, Radoje, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori – četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Cetinje, Obod, 1977, str. 310.

²⁵ Ibid, 521.

²⁶ Izjava sa saslušanja dr Novice Radovića od 26. 12. 1944, Državni arhiv Crne Gore, Odsjek za istraživanje radničkog pokreta u Podgorici, Zbirka četnika i separatista Crne Gore, Dokumentacija sa saslušanja dr Novice Radovića, broj VII – 7a – 1/44, str. 21

drugim pripadnicima Crnogorske (federalističke) stranke. „Sudskim vijećem predsjedavao je Milenko Komatina, a državni tužilac bio je Radonja Golubović.“²⁷ Osuđen je na smrt od strane prijekog suda 2. partizanskog udarnog korpusa i strijeljan juna 1945. Mnogi su kasnije tvrdili da je ovo bilo jedno od montiranih suđenja, tj. presuda se znala i prije početka suđenja. Narodni heroj i general Jovo Kapičić kojem je Radović bio kršteni kum tvrdio je da je Radović stradao nevin. Može se tumačiti da je jedan od razloga zbog kojih general Krsto Zrnov Popović nije htio da se preda novim vlastima iako su mu obećavali pošteno suđenje, bio taj što nije vjerovao u takvo suđenje upravo zbog nepravedne presude dr Novici Radoviću.

Dr Novica Radović bio je veoma plodonosan stvaralac. Njegovi brojni tekstovi, reagovanja i polemike objavljene većinom u podgoričkoj *Zeti* čine veoma važan materijal za proučavanje političkog života toga doba i crnogorske istorije uopšte. Novica Radović ostaje veoma značajna ličnost borbe za pravo, čast, slobodu i nezavisnost Crne Gore.

Literatura:

- Adžić, Novak, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918–1941 (biografije ustanika, emigranata i komita)*, Tom I, Cetinje, 2008.
- Adžić, Novak, *Crnogorski državotvorni zelenasi o zločinačkom velikosrpskom četničkom pokretu*, unos na: Portal Antena M, url: <https://www.antenam.net/istorija/159393-crnogorski-drzavotvorni-zelenasi-o-zlocinackom-velikosrpskom-cetnickom-pokretu>
- Adžić, Novak, „Milan Rakočević“, *Matica*, proljeće/ljeto 2010.
- Adžić, Novak, *Politička suđenja u Crnoj Gori (1920–1940)*, Cetinje, Crnogorski kulturni forum – Cetinje, 2012.

²⁷ Burzanović, Slavko, „Zapisnik sa isljeđenja Novice Radovića“, *Matica*, br. 15/16, jesen/zima 2003, str. 265.

- Adžić, Novak, *Prof. dr Novica Radović o istorijskom identitetu Crne Gore i Crnogoraca (1943)*, unos na Portal Analitika, url: <https://www.portalanalitika.me/clanak/241042—prof-dr-novica-radovic-o-istorijskom-identitetu-crne-gore-i-crnogoraca-1943>

- Adžić, Novak, „Saradnja Iva Jovičevića sa okupatorom (1942-1943)“, *Matica*, br. 69, proljeće 2017.

- Barović, Alek, *Crnogorski zelenaški, federalistički i independistički pokret 1919-2019*, Specijalistički rad, Podgorica, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, 2019.

- Burzanović, Slavko, „Zapisnik sa isljeđenja Novice Radovića“, *Matica*, broj 15/16, jesen/zima 2003.

- Izjava sa saslušanja dr Novice Radovića od 26. 12. 1944, Državni arhiv Crne Gore, Odsjek za istraživanje radničkog pokreta u Podgorici, Zbirka četnika i separatista Crne Gore, Dokumentacija sa saslušanja dr Novice Radovića, broj VII – 7a – 1/44.

- Karaula, Željko, „Sekula Drljević i crnogorski federalisti u razdoblju šestojanuarske diktature (1923–1935)“, *Matica*, broj 62, ljeto 2015.

- Martinović, Srđa, Berkuljan, Aleksandar, Čelebić, Đuro, *Spomenica junacima Božićnog ustanka*, Cetinje, Državni arhiv Crne Gore, 2020.

- *Nekoliko stranica iz krvavog albuma Karađorđevića*, Rim, Kraljevska crnogorska državna štamparija, 1921.

- Pajović, Radoje, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori – četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Cetinje, Obod, 1977.

- Radović, Filip, *Crna Gora u državnopravnim raspravama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1921)*, Diplomski rad, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2018.

- Radović, Novica, *Crna Gora na savezničkoj golgoti*, Podgorica, ITP Unireks Podgorica i Centar za kulturu Nikšić, 2000.

- Rastoder, Šerbo, *Crnogorska buna i crnogorska vojska u Italiji 1919-1922*, Za pravo, čast i slobodu Crne Gore, (Zbornik radova), Cetinje, Fondacija sv. Petar Cetinjski, 2009.

- Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, Stanford University Press, 2002.